

Միլվա ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ԱրՊՀ, ք.գ.թ., դոցենտ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն
E-mail: silvaminasyan50@mail.ru

**«ՆՈՒՅՆԱՀԻՄՔՈՒԹՅՈՒՆ»
ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱՄԻՋՈՑԻ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ
ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱՄԱԿՑՄԱՆ
ՁԵՎՈՒՅԹԱՅԻՆ ԿԱՂԱՊԱՐՆԵՐԸ
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՇԻՐԱՋԻ ՆՈՐ ՏՊԱԳՐՎԱԾ
«ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻՍ» ԳԻՐՔ-
ՊՈԵՄՈՒՄ¹**

Հայ մեծանուն բանաստեղծ Հովհաննես Շիրազի (Կարապետյան) վերջերս հրատարակված գրքերից մեկը բովանդակում է հայրապատում շարքի չհրատարակված բանաստեղծությունները:

Հոդվածում քննել ենք այդ բանաստեղծությունների «նույնարմատություն» արտահայտչամիջոցի միավորների ձևային կաղապարները: Առանձնացրել ենք երկու հարյուր հիսունից ավելի միավորներ, որոնք նույն կամ հարևան տողերում են և ապահովում են իմաստաբանական խորացումները:

Նույնարմատության միավորները համադրվել են երեսունից ավելի կառուցվածքային տիպերով՝ նույն տողում, քսաներկուսն էլ՝ հարևան տողերում, որոնք իմաստաբանական յուրատիպ խտացումներ են ապահովել: Քննված կաղապարները հավաստում են նույնարմատության հարուստ դրսևորումները տաղանդավոր գրողի չափածոյում:

¹. Շիրազ Հովհաննես, Հուշարձան հայրիկիս, Հայրապետ հրտկչ., 2017 թ. 240 էջ:

Բանալի բառեր՝ ածանց, անտիպ բանաստեղծություն, իմաստային խտացում, կառուցվածքային տիպ, հարակրկնություն, հիմնական ձևույթ, ձևույթային կաղապար, կրկնաբերություն, նախածանցավոր կաղապար, նույնահիմքություն, նույնարմատ, շղթայակցում, չափածո:

С.МИНАСЯН
МОРФЕМНЫЕ МОДЕЛИ ЕДИНИЦ И ИХ СОПОСТОВЛЕНИЙ
ЭКСПРЕССИВНОГО СРЕДСТВА «ՆՈՒՅՆԱՀԻՄՔՈՒԹՅՈՒՆ»
(ИДЕНТИЧНОСТЬ. ОДНОКОРЕННОЙ) В НЕДАВНО
ОПУБЛИКОВАННОЙ КНИГЕ ОВАНЕСА ШИРАЗА
«ՄՄԱՐԴՅԱՆ ԱՅՐԻԿԻՍ»

В статье рассмотрены морфемные модели экспрессивного средства «նույնահիմքություն» (идентичность) и его единиц в недавно опубликованной книге Ов. Шираза «Մարդան աիրիկիս». В сборнике включены стихи, которые не были изданы при жизни талантливого поэта и делают целостным ряд стихотворений об отце.

Нами были отделены 250 морфемных моделей единиц вышеупомянутого экспрессивного средства. Они сопоставлены парами, которые встречаются в одной и той же строке 30 структурными видами, а в разных строках- 22 видами.

Сопоставление однокоренных единиц и создание вышеупомянутого экспрессивного средства свойственны стилю классиков XX века. Ов. Шираз этим средством выразил глубокие чувства патриотизма и любви к отцу.

Ключевые слова: анафора, аффикс, морфемная модель, неизданные стихи, однокоренное, основная морфема, префиксальная модель, реприза, структурный тип, экспрессивное средство.

S.MINASYAN
MORPHEMIC TYPES OF EXPRESSIVE MEANS
«ՆՈՒՅՆԱՀԻՄՔՈՒԹՅՈՒՆ» (IDENTITY) IN THE HOVHANNES
SHIRAZ'S RECENTLY PUBLISHED BOOK «HUSHARDZAN
HAIRIKIS»

The article deals morphemic types of units of expressive means «նույնահիմքություն» (identity) in the Hovhannes Shiraz's recently published book «Hushardzan hayrikis». It contains poems which complete collection on fatherhood.

We have separate 250 morphemic types of units. There are in same or adjacent lines. This units are combined in 30 structural types.

The examined types are create the expressive means identity. This is characteristic not only of Shiraz, but also of poets of the XX century.

Key words: affix, anaphora, expressive means, morphemic type, prefixed type, redublication, root, single-root, structural type, unpublished poem.

*Ի՞նչ ավանդեմ, ա՛զգ իմ, ես քեզ, ի՛նչ պատգամեմ վերջին շնչով,
Որ խենթ սերս իրավ դառնա նոր իմաստունն Հայաստանի:
(Անտիպ էջեր, հ. I, 2018 թ., էջ 204)*

Հայ գեղարվեստական մտքի անմահ անուն Հովհաննես Թադևոսի Կարապետյանը՝ Շիրազը (Շիր/ակ+ազ/ն), յուրատիպ մտածողությամբ մեր գեղագիտական միտքը հարստացրել է նաև հայրակարոտ հոգու զեղումներով, որոնք փոխկապակցվում են հայրենասիրության, ընտանիքի ամբողջության ջերմ ապրումներին: Հեղինակի հայրապատում գործերի մեկ երրորդը լույս էր տեսել մայրապատումի¹ հետ, իսկ մնացած անտիպները նոր են հասարակությանը մատուցվում. կան նաև կրկնված բանաստեղծություններ, որոնք սակավ են:

Մեծանուն գրող Հ. Շիրազի հայրապատում գործերը ևս առատ են կրկնաբերություններով, որոնցից յուրատիպ է բառայինը (հատկապես՝ արմատականը): Հոդվածում քննել ենք բառերի նույնարմատության (նույնահիմքության)² դրսևորումները՝ կաղապարների տեսակետից (երբեմն կրկնվողն ածանցավոր կամ այլ կառուցվածքի է լինում, էականն արմատն է. Ա. Կարապետյանը Պ. Պողոսյանի նման *նույնահիմքություն* կամ *նույնարմատություն* գիտաբառերն է (եզր//տերմին) գործածել՝ գերապատվությունը տալով *նույնահիմքությանը*³), կարծում ենք, գերադասելի է *նույնարմատությունը*: Մեր ուշադրության կենտրոնում նույն կամ կից տողերի նույն նախադասությունում (պարզ՝ ասույթ⁴ և բարդ՝ լիասույթ⁵) արտահայտվածներն են, որոնք երկու հարյուրից ավելին են: Կից քառատողերի նույնարմատ կրկնությունները հանդիպում են նաև նախորդի IV և հաջորդի I

¹ *Շիրազ Հովհաննես*, Երկեր, հ. 4, Եր., Սովետական գրող հրտկչ., 1986 թ., 312 էջ, հայրապատումը՝ էջ 212-301:

² Պ. Պողոսյանը նշված արտահայտչամիջոցը համարել է «միևնույն հիմքից կամ արմատից կազմված արվեստավոր գործածությամբ առաջացող ձև»՝ էջ 155 (Պողոսյան Պ., *Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ*, Եր., հ. 2, 1991 թ. 338 էջ):

³ *Կարապետյան Ա.*, *Կրկնությունը և զեղչումը ժամանակակից հայերենում (գիրք Ա, Կրկնաբերություն)*, Եր., ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն հրտկչ., 2016 թ., 608 էջ:

⁴ *Ջանուկյան Գ. Բ.*, *Շարահյուսական ուսումնասիրություններ*, էջ 12, Ե., Ասողիկ հրտկչ., 2003 թ., 165 էջ:

⁵ Ն. տ.:

տողերում, որոնք սակավ են: Սրանցում համադրվում են նույնարմատության և շղթայակցման դրսևորումները. օրինակ՝ *Անմահական* հոր ու մորից *անմահությունն* է միշտ ծնվում,

Մայրդ՝ Արաքս, Մասիսը՝ հայրդ, որ հավերժ էս *ծիածանվում*:

Բայց *ծիածանն* ի՞նչ է, ա՛զգ իմ, երբ Մասիսն է քեզ ողնաշար,

Դու չքնաղ էս ծիածանից, դու իմ քույրն էս սրբանշխար,

Բայց նա ծաղիկ է անցողիկ, և դավում է քույրն էլ մեկ-մեկ,

Հապա ո՞ւմ հետ քեզ բաղդատեմ, որ չմնամ դեռ սրտաբեկ (231):

Նույն նախադասության մեջ նույնահիմքության միավորների տարածված տիպն է՝ Ա+Աա (ձևությային կաղապարների համար մասնակի տարբերակով գործածել ենք էդ. Աղայանի առաջարկած հայատառ խորհրդանիշերը¹):

Ինչպես նշվել է, քննել ենք տողային ու կից տողային կաղապարային գուգադրությունները: Այս պարագայում սուր է ընդգծվում ու զգացվում հեղինակի կրկնաբերած հիմնական ձևությի բառափմաստային կարևորության արժեքը՝ գեղագիտական իմացաբանական նպատակը:

Կրկնաբերվող տարակառույց միավորների և կրկնության տարբեր դրսևորումների համակցումները Հովհ. Շիրազի ոճի արտահայտություններից են: Օրինակ՝ «Դիոգենեսի փնտրած մարդը» բանաստեղծության երկու քառատողում յուրատիպ հաճախականություն ունի *մարդ* բառի հարակրկնությունը՝ նույնասկիզբ կրկնությունը (հնագույնից եկած պարզ բանադարձում) և նույնարմատությունը՝ նույնահիմքությունը.

Կմարդանա մարդուն էլ, երբ քեզ նմանն հայտնվի,

Մարդ, որ հոր չի փորելու իր նմանի ոտքի տակ,

Մարդ, որ իր ծով ցավով էլ այլոց ցավով կցավի,

Մարդ, որ հենակ է մրջնին և թե արծվին անհենակ:

Մարդ, որ ոչ մի սուրբ գլխից ոչ մի մազ էլ չի պոկի,

Մարդ, որ սիրով ամոքի անամոքին ամենուր,

Մարդ, որ մեղսավոր ոսոխին էլ ամոքի,-

Մարդ, որ մարդ է հորս պես, մարդ, որ վարդ է *մարդաբույր* (157):

Մարդ հասկացության երազային դրականը մեծ հեղինակը համարել է իր հորը. Դիոգենեսն այսօր էլ մարդ է փնտրում՝ սուրբ լամպով:// Կհայտնվի մարդը սուրբ, երբ հայրիկս հայտնվի (157): Հուզառատ է հեղինակի մտքի կենտրոնացումը կյանքի կարևոր հարցերի վրա: Նա հոր մարդկային հատկանիշներն աստվածացրել է, դրանք արտահայտել զանազան լեզվական միջոցներով (հայրակարոտ զավակը հոգու պարտք է գեղել): Այսպիսի գեղագիտական աշխատանքը նաև բառային նորակազմությունների է մղել մեծ հեղինակին: Օրինակ՝ Շարայի *շատակեր* մակդիրի համաբանությամբ ստեղծել է երգող

¹ Էջ 146-148, **Աղայան Է. Բ.**, *Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը* (կառուցվածքային վերլուծություն), Ե., ՄՄՀ ԳԱ հրտկչ., 1967 թ., 404 էջ:

հողագործ հորը բնութագրող *շատաւերգ* նորակազմությունը (երգասաց ու հյուրասեր հորը հղել է Շիլլերի տողը՝ *Չար մարդիկ երգ չունեն*)։

Օ՛, *շատակեր* Շարան չէր հայրս՝ հույսն էր մեր անսուգ,

Նա *շատաւերգ* Շարան էր, բանաստեղծն էր մայր հողի (118)։

Նույնարմատության միավորները կարող են լինել նույն և կից տողերում (առավել հեռու տողերինը մեծ մասամբ կորցնում են հնչեղությունը)։

I. *Նույն տողում* կրկնաբերված հիմնական ձևույթներով երեսունհինգ տիպի կադապարային գուգորդումներ ենք առանձնացրել (նախաձանցավոր կադապարներում իշխում է *ան-* բառակազմական II-ական ձևույթը)։

1. Ա+Աա՝ Աստված-անաստված (155), աստղ-աստղիկ (219), բույր-բուրել (62, 163), գիր-գրել (165), լիր-լրումն (217), հայ-հայոց (46), մայր-մայրիկ (232), ուտ-ուտք (47), ցավ-ցավել (157)։

2. Ա+աԱ՝ Աստված-անաստված (227), հույս-անհույս (71), մահ-անմահ (40), սիրտ-անսիրտ (173)։

3. Ա+ահԱ՝ սուրբ-ամենասուրբ (171)։

4. Ա+Աաա՝ արքա-արքայանալ (75), գլուխ-գլխանի (47), ծաղիկ-ծաղկունք (42), հայր-հայրանալ (13), հայր-հայրենի (13), հուշ-հուշարար (94), մարդ-մարդանալ (111), սուրբ-սրբանալ (222), տուն-տանիք (77)։

5. Ա+Աաաա՝ հայր-հայրենիք (62)։

6. Աա+աԱ՝ ամոքել-անամոք (43, 157), նվաճում-աննվաճ (53)։

7. Աա+Աա՝ անեծք-անիծել (220), աչք-աչիկ (221), աստղե-աստղիկ (221)։

8. Աա+Աաա՝ բերան¹-բերանիկ (221), հայրիկ-հայրենյաց (12), հոնք-հոնքիկ (221), մարդուկ-մարդանալ (157)։

9. Աա+աԱա՝ բերան-անբերան (141), հենակ-անհենակ (157), հետք-անհետել (138), պահակ-անպահակ (45)։

10. Աաա+Աաաա՝ մանկուց// մանկություն (227)։

11. Աաաա+Աաաա՝ հառաչել-հառաչանք (161)։

12. Ահա+աԱաա՝ բախտավոր-անբախտանալ (200)։

13. աԱ+ Ահա՝ անմեղ-մեղավոր (140), աննվաճ-նվաճում (53)։

14. աԱ+ Աաա՝ անխտոր-խտորանք (52)։

15. ահԱա+ ահԱա՝ վերածնել-վերածնունդ (221)։

16. աԱհա+ աԱաա՝ անմահական-անմահություն (231)։

17. աԱ+աԱաա՝ անխտոր-խտորանք (52)։

18. Աաա+Աաա՝ նեղվել-նեղիկ (52)։

19. Ա+ԱԱ՝ ձյուն-ձնծաղիկ (218), չոր-չորթան (47)։

¹. Էջ 441-442, *Աճառյան Հր.*, *Հայերեն արմատական բառարան (վրիթ.)* հ. Ա, Եր., ԵՊՀ հրտկչ., 1971 թ., 700 էջ։

20. Ա+ԱհԱ՝ խունկ-խնկահամ (117), ծուխ-ծխամորճ¹ (78), հայր-հայրամոռ (105), ճակատ-ճակատագիր (215), մարդ-մարդաբույր (157), շունչ-օրինաշունչ (221):
21. Ա+ԱԱա՝ հողմ-հողմադաց (180):
22. Ա+ԱհԱա՝ հայր-հայրագիրք (105):
23. Ա+ ԱհաԱ՝ մահ-մահասփյուռ (140):
24. Ա+ԱհաԱաա՝ ոսկի-ոսկեգոծվել (62):
25. Աա+ԱհԱ՝ ամպ-ամպադեմ (163):
26. Աա+ԱահԱ՝ աչք-աչքակույր (146), մեկ-մեկուճար (50, 63):
27. Աաա+ԱաԱ՝ լուսված-լուսնկա (72):
28. Ա+Ա Աա՝ գլուխ-գլուխ հանել (157):
29. ԱԱ+ԱԱ՝ հուշերգ-հուշադրյուր (105):
30. ԱհԱ+ ԱհԱ՝ ծաղկաշոր-ծաղկածով (29):
31. ԱհԱ+ԱահԱ՝ արևահամ-լուսնահամ (82):
32. ԱհԱ+ԱհԱաա՝ արշալույս-վերջալուսվել (200):
33. աԱԱ+ԱԱա՝ անտեր²-տիրուհի (190):
34. ԱԱա+ԱաԱա՝ շշուկ-շրշալ³ (94):
35. ԱհԱ+ԱԱաԱ՝ շիրմաքար-ջաղացքար (173):

II. Հովհ. Շիրազի *Հուշարձան հայրիկիս* գրքի՝ կից (իրար հաջորդող) տողերում կրկնաբերված հիմնական ձևություններով 124 կադապարներ են ձևավորվել, որոնք 26 տիպի զուգորդումներով են ներկայանում.

1. Ա+Աա՝ ախպեր// ախպերիկ (162), Աստված// անաստված (219), բոստան// բոստանչի (35, 168), գառ// գառնուկ (30, 132), գմրուխտ// գմրուխտել (170), թուրթ// թթենի (181), ծեծ// ծեծել (204), հայ// հայոց (222), հայր// հայրիկ (30, 62, 215, 222), մայր// մայրիկ (222), մատաղ-մատղել (30), մարդ// մարդուկ (157):
2. Ա+Աաա՝ Աստված// Աստվածություն (215), թուրք// թուրքանալ (204), ծաղիկ// ծաղկունք (12, 205), հայր// հայրանալ (217), հավատ// հավատամք (207), հարս// հարսնացու (85), մարդ// մարդանալ (157):
3. Աա+Աա՝ դալկել// դալուկ (217), լաց// լալ (220), կորչել// կորուստ (222):
4. Աա+աԱ՝ ամոքել// անամոք (157):
5. աԱ+Ահաա՝ անբախտ// բախտավորվել (9):
6. Աաա+Աաաա՝ վարդենիք// վարդանոցվել (37):
7. Ա+ԱԱ՝ բույր// համբույր (82), հուշ// հուշաշխարհ (217):
8. Ա+ԱհԱ՝ ալյուր// ալրափռշի (173), գայլ// գայլապաշտ (11), լեզու// լեզվաթուր (150), ծաղիկ// ծաղկեծաղիկ (37), հայր// հայրահող (152), հայր// հայրամոռ (105),

¹ Մորճ/չ-դալար ոստ, ճյուղ, էջ 349, **Աճառյան Հր.**, Հայերեն արմատական բառարան (վրհր.), հ Գ, Ե., ԵՊՀ հրտկչ., 1977 թ., 636 էջ:

² էջ 401, **Աճառյան Հր.**, Հայերեն արմատական բառարան (վրհր.) հ. Դ, Եր., ԵՊՀ հրտկչ., 1982 թ., 674 էջ:

³ էջ 401, **Աճառյան Հր.**, Հայերեն արմատական բառարան (վրհր.) հ. Գ, Եր., ԵՊՀ հրտկչ., 1977 թ., 636 էջ:

հող// վշտահող (192), յոթ// յոթնահող (44), ոսկի// ոսկեդար (62), սուրբ//հայրասուրբ (128), ցեղ// ծաղկացել (53), փոշի// ալրափոշի (173):

9. Ա+ ԱհԱ՝ մահ// մահասփյուռ (140):

10. Ա+Ա Ա՝ այգի// այգի-բոստան (37):

11. Ա+ԱհԱ՝ ծաղիկ// ծաղկացել (53):

12. Ա+ԱհԱա՝ գառ // գառնամայել (181), հայր// հայրագիրք (105):

13. Ա+ԱԱաԱ՝ ջուր// ջաղացքար (173):

14. Ա+ԱհԱ՝ ծաղկել// ծաղկեծաղիկ (37), ծխել // ծխախոտ (49):

15. Ա+ԱհԱա՝ հայրիկ // հայրախոսիկ (105)

16. Ա+Ա հ Աա՝ մեկ// հազար ու մեկ (35):

17. Աաա+ԱհԱ՝ ծաղկունք// ծաղկեփունջ (171), մայրանալ// մայրամոռ (75):

18. ԱհԱ+ԱհԱ՝ ալրափոշի// ալրաբույր (173), շատակեր-շատաերգ (118):

19. Ա+ԱհԱ+ԱհաԱաա՝ ոսկի/ոսկեդար// ոսկեգոծվել (62):

20. ԱահԱ+ԱահԱ՝ մեղրածոր// Մեղրագետ (209):

21. Ա+աԱ+ԱհԱա՝ ծաղիկ// անծաղիկ// ծաղկացել (53):

22. Ա+Աա+ԱհԱա+ԱհԱա՝ հայր// հայրիկ// հայրանալ// հայրագիրք (105):

Այսպիսով՝ նույնարմատության (նույնահիմքություն) միավորները, որոնք տարաբնույթ կառուցվածքային տիպերով են ներկայանում, իրենց հերթին ստեղծում են խմբեր, որոնք շատ են, և ուշադրության կենտրոն արմատները հուզարտահայտչական երանգով արժևորվող իմաստաբանական հզոր միավորներ են դառնում: Նրանք հիմնականում կատարում են հակադրության դեր (այս պարագայում հիմնականում ստեղծվում են *պարզ-ժխտական ածանցով* միավորների զուգադրություններ) և աստիճանավորման դեր (միավորները հիմնականում ներկայանում են *պարզ և համադրական* բաղադրություն տիպերով):

Գրականություն

1. Աղայան Է. Բ., *Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը* (կառուցվածքային վերլուծություն), Ե., ՍՍՀ ԳԱ հրկչ., 1967 թ., 404 էջ:

2. Աճառյան Հր. Հ., *Հայերեն արմատական բառարան* (վրիհր.) հ. Ա, Եր., ԵՊՀ հրտկչ., 1971 թ., 700 էջ:

3. Աճառյան Հր., *Հայերեն արմատական բառարան* (վրիհր.) հ. Գ, Եր., ԵՊՀ հրտկչ., 1977 թ., 636 էջ:

4. Աճառյան Հր. Հ., *Հայերեն արմատական բառարան* (վրիհր.) հ. Դ, Եր., ԵՊՀ հրտկչ., 1982 թ., 674 էջ:.

5. Կարապետյան Ա. Ս., *Կրկնությունը և զեղչումը ժամանակակից հայերենում* (Կրկնություն), գիրք Ա, Ե., ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն հրտկչ., 2016 թ., 608 էջ:
6. Շիրազ Հովհ. Թ., *Հուշարձան հայրիկիս*, Հայրապետ հրտկչ., Եր., 2017, 240 էջ:
7. Պողոսյան Պ. Ս., *Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքները*, Եր., հ.2, 1991, 338 էջ:
8. Զահուկյան Գ. Բ., *Շարահյուսական ուսումնասիրություններ*, Ե., Ասողիկ հրտկչ., 2003 թ., 165 էջ:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, ր.գ.դ. Ս.Ա.Խանյանը: